

ROGER GRIFFIN

FAŠISMUS

KAROLINUM

POLITEIA

Fašismus

Úvod do komparativních studií fašismu

Roger Griffin

Z anglického originálu *Fascism: An Introduction to Comparative Fascist Studies* vydaného nakladatelstvím Polity Press

v Cambridge v roce 2018 přeložil

Ladislav Šenkyřík.

Doslov Jakub Rákosník

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2021

Redakce Adéla Petruželková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

ISBN 978-80-246-4029-7

ISBN 978-80-246-4815-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

7	PODĚKOVÁNÍ
9	KAPITOLA PRVNÍ Úvod: Proč je fašismus „klíčový koncept“
19	KAPITOLA DRUHÁ Chápání fašismu: Marxistické a raně liberální přístupy
47	KAPITOLA TŘETÍ Pracovní definice: Fašismus jako revoluční forma nacionalismu
75	KAPITOLA ČTVRTÁ Meziválečný fašismus: Permutace revolučního nacionalismu
105	KAPITOLA PÁTÁ Neofašismus: Evoluce, adaptace, mutace
142	KAPITOLA ŠESTÁ Závěr: Fašismus, postfašismus a post-Fašismus
160	DOSLOV
167	LITERATURA
189	REJSTŘÍK

PODĚKOVÁNÍ

Tento stručný, ale doufejme, že důležitý, úvod do studia fašismu vděčí za mnohé nevelké skupině akademiků hovořících rozličnými mateřskými jazyky, kteří razili cestu metodologickému porozumění povaze fašismu. Jejich díla vešla ve známost v šedesátých letech dvacátého století, a když jsem v roce 1985 začínal s vlastním zkoumáním fašismu, ujistila mě, že předpoklady, z nichž vycházím, nejsou úplně zcestné (navzdory přetrvávající skepsi některých významných historiků). Jsem rovněž zavázán značnému počtu kolegů, kteří ke studiu fašismu přistupovali způsobem, jenž byl v souladu nebo alespoň ovlivněný mojí teorií „palingeneze ultranacionalismu“, a to v kritickém, ale spolupracujícím a velkorysém duchu. Výsledná synergie umožnila originální a rychlý postup vpřed, svižný odklon od dlouhého období, jemuž dominovala zvláštní metodologická naivita a bezpočet výstředních teorií fašismu, jež měly jen nepatrnou hodnotu jak pro profesionální historiky, tak pro politiky.

Je bezesporu šťastnou shodou okolností, že publikace tohoto průvodce fašismem jako politickou teorií přichází ve

stejně chvíli jako zformování Mezinárodní asociace pro komparativní studia fašismu (Association for Comparative Fascist Studies – COMFAS) při Středoevropské univerzitě v Budapešti. Jde o příznačný symbol toho, jak se kdysi spíš jen nesourodá sbírka nahodilých, dalo by se říci téměř amatérských úvah o tom, jak psát o fašismu, přetavila v dynamickou a kompaktní vědeckou disciplínu. Poděkování patří implicitně všem vědeckým pracovníkům, na jejichž práci se zde odvolávám, ale několik z nich výrazně přispělo k vylepšení rukopisu, především můj redaktor v nakladatelství Polity George Owers (který projevil mimořádnou trpělivost ve chvíli, kdy se celý projekt výrazně zpožďoval, a měl rozhodující vliv na jeho konečnou podobu) a dobrodruzi, s nimiž svůj výzkum fašismu a neofašismu sdílím: Aristotile Kallis, Paul Jackson, Anton Shekhovtsov, David Roberts a Jakub Drábik.

Můj zájem o fašismus vzbudil souběh dvou událostí. Jednak do mého života vstoupila Mariella Demartiniová, která se pro mě stala magickou vstupní branou, jíž jsem vešel do italské kultury, historie a jazyka, a stalo se tak v době, kdy jsem spolu s vedoucím své katedry dr. Robertem Murrayem vyučoval kurz o „teoriích fašismu“ ve škole, z níž později měla vzniknout oxfordská Brookesova univerzita. Robert Murray se účastnil bojů v řadách angloamerických sil v Itálii při porážce fašismu a chtěl nyní jako vědec porozumět tomu, proti čemu a proč vlastně bojoval. Právě Marielle a Robertovi je tato kniha věnována.

Campomorone a Oxford, srpen 2017

KAPITOLA PRVNÍ

ÚVOD: PROČ JE FAŠISMUS

„KLÍČOVÝ KONCEPT“

CO JE TEDY FAŠISMUS?

Před nějakými šestnácti stoletími napsal svatý Augustin z Hippa v jedenácté knize svých *Vyznání*: „Co je tedy čas? Když se mě na to nikdo neptá, vím to. Kdybych to ale chtěl tomu, kdo se ptá, vysvětlit, nevím.“¹ Podobný problém před nás staví fašismus. Většina lidí, kteří své vzdělání získali na Západě, instinktivně „ví, co fašismus je“, dokud to nemusí vysvětlovat někomu jinému, neboť v té chvíli začnou být veškeré pokusy o definici rostoucí měrou zmatené a nesrozumitelné (to je jen důkaz, že téma může být předmětem seminárního cvičení!). Důvod, proč byla tato kniha zařazena do nakladatelské řady Klíčové koncepty politologie [v původním vydání v nakladatelství Polity] spočívá v tom, že nejen nelze jednoduše říct, „co fašismus je“, ale jeho definice jako termínu politické

---

1 Aurelius Augustinus: *Vyznání*. Přeložil Ondřej Koupil. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2015. (Kniha XI.)

a historické analýzy se i po celém století od jeho vzniku, kdy označoval nové italské politické hnutí a program, pořád zarážejícím způsobem různí a je nadále předmětem vášnivých diskuzí. Tak vznikla potřeba této „příručky pro začátečníky“, jež je určena studujícím na nejrozličnějších stupních historické či politické vědy, kteří dosáhli bodu, kdy jim bylo doporučeno (nebo ještě lépe, kdy pocítili spontánní potřebu) důkladněji se seznámit se studiemi o fašismu, s relativně sdělnou a přístupnou definicí fašismu, stručným přehledem jeho hlavních rysů, dějin a vývoje, když se tato definice aplikuje na aktuální politickou situaci, politická hnutí a události.

Úvody do studia humanitních oborů bývají často frustrujícím způsobem abstraktní a mlhavé, zhusta připomínají návod na sestavení pingpongového stolu, jehož smysl lze pochopit teprve ve chvíli, kdy už máme stůl sestavený a zůstalo nám po něm pár záhadných matic, šroubů a podložek (to mluvím ze zkušenosti). Přesto doufám, že následující text přesvědčivě prokáže, že fašismus sice možná je nepříjemně prchavé téma, máme-li určit definiční rysy, jimiž se liší od jiných forem krajně pravicových hnutí a režimů, ale snad právě z téhož důvodu se může stát pohlcujícím a naplňujícím předmětem studia. Fašismus především nabízí skvělý příklad spolehlivé vědecké zásady, že na pokročilé úrovni nikdo nemůže studovat nebo sepisovat historii jakéhokoli aspektu významného tématu společenských věd, aniž by si předem vyjasnil jeho koncepční obrysy a stanovil „pracovní definici“ s náležitým ohledem k tomu, jak se k ní daná vědní disciplína v minulosti dopracovávala. Za druhé, pokud přijmeme stěžejní argumentaci této knihy, vyjeví se nám fascinující příběh o tom, jak fašismus během meziválečného období postupně vyrostl od svých neblahých počátků v březnu 1919, kdy vznikl jako nová, leč nevýznamná politická síla utvořená nesourodým uskupením italských válečných veteránů, do podoby pustošivé „dějinné“ síly, která nepřestává ovlivňovat bezpočtem způsobů současné dějiny, navzdory radikálnímu oslabení základny svých podporovatelů i svého vlivu po roce 1945. I když nakonec nebudete souhlasit s předloženými tezemi, měla by vám kniha přinejmenším pomoci určit, kde v probíhající debatě o fašismu sami stojíte, zformulovat to, co pokládáte za nepřesvědčivé v současné dominantní „myšlenkové škole“ v rámci komparativních studií

fašismu, a přijít s vlastním pohledem na fašismus s větší sebejistotou v rámci studijního projektu nebo oficiálního programu výuky.

PROČ FAŠISMUS NENÍ JAKO KAČER

Způsob, jakým se slovo „fašismus“ hojně a důrazně používá ve veřejné debatě, může přesto vzbuzovat dojem, že věnovat celou knihu (byť tak tenkou, jako je tato) pouze vyjasnění jeho významových obsahů a mapování typu historických fenoménů, jež v sobě zahrnuje, je poněkud „přes čáru“. Většině novinářů a politických komentátorů je očividně naprosto jasné, co fašismus znamená. Když byl například uprostřed vrcholící americké prezidentské kampaně v roce 2016 dotázán republikánský kandidát Gary Johnson, zdali je Donald Trump fašista, odpověděl tajemně: „Chodí to jako kačer, kváká to jako kačer.“ Pomineme-li narážku na komiksovou postavku kačera Donalda, odpověď naznačuje, že z Trumpových politických vyjádření a z jeho chování lze přímo vydedukovat, že jde opravdu o „kačera“, v tomto případě tedy fašistu (Pager 2016). Jenže jak by mělo být po chvilce zamyšlení zřejmé – přinejmenším čtenářům této knihy, když už ne prezidentským kandidátům nebo novinářům, kteří s nimi vedou rozhovory –, pojem „fašismus“ nelze přirovnávat k vodnímu ptactvu. Kačer je objektivní, živoucí tvor, jehož lze biologicky definovat jeho čeledí či rodem (*Anatidae*) ve zvířecí šíři a zahrnuje několik objektivně rozpoznatelných variant (druhů). „Kačer“ je tudíž *taxonomický* koncept v rámci přírodních věd a na jeho přiřazení k fenoménům ve skutečném světě existuje vědecká shoda, přinejmenším v rámci vědecké disciplíny zvané zoologie – i když stojí za to poznamenat, že dokonce i kachní rodinu si nezkušené oko snadno splete s několika dalšími druhy vodních ptáků pocházejících z jiných evolučních větví a vypadajících docela podobně, například potáplice, lysky, potápky nebo chřástalové.

Naproti tomu ti, kdo se zabývají filozofií společenských věd, budou přesvědčivě poukazovat na to, že ohledně definice „fašismu“ nemůže panovat žádný podobný konsenzus – ostatně stejně jako o jakémkoli jiném obecném konceptu používaném pro popis a pochopení politiky, společnosti nebo

historie.² Z toho vyplývá, že pojem „fašismus“ je stejně jako kterýkoli jiný generický „klíčový koncept“ v dějepisných, společenských nebo politických vědách předurčen k tomu, aby se stal předmětem debaty a sporů, a jakákoli vědecká shoda na jeho významu je nevyhnutelně vždy pouze částečná (jak další výzkum osvětluje nové skutečnosti, souvztažnosti a problémy a zároveň identifikuje nová témata, modelové situace a provázanosti) a efemerní (neboť historie a historiografie se dále vyvíjejí). Právě proto nebudou studia fašismu nikdy uzavřená, definitivní, a klíčový generický koncept, který spočívá v jejich jádru, bude nadále podrobován zkouškám a bude podléhat pochybnostem, budou-li vědci jeho popis považovat za předmět, který je hoden jejich intelektuálního úsilí.

POČÁTKY NARATIVNÍ HISTORIE „FAŠISMU“

Snad bude užitečné připravit čtenáře na to, co bude následovat, a načrtnout konkrétní historický příběh, který se v této knize vyjevuje na základě toho, jak je zde fašismus vnímán. Zaprvé je třeba poznamenat, že v knize budeme používat slovo „Fašismus“ s velkým písmenem výhradně pro označení Mussoliniho hnutí a režim, zatímco „fašismus“ s malým písmenem pro širokou rodinu nejrůznějších hnutí a dalších přidružených jevů vzniknuvších v mnoha jiných zemích, což se běžně zahrnuje pod pojem „generický fašismus“.³ Předmětem této práce je právě generický fašismus jako klíčový koncept v politice.

---

2 Vysvětlit, proč tomu tak je, leží daleko za hranicemi této knihy, neboť to spadá do pole působnosti specialistů na metodologii a filozofii společenských věd. Ti mohou čerpat z nejrůznějších průkopníků gnozeologie a doložit nemožnost „objektivní“ definice ve společenských vědách, poukázat například na sociologa Maxe Webera, filozofa Heinricha Rickerta, psychologického strukturalistu Lva Vygotského nebo spoluzakladatele hermeneutiky Paula Ricœura (viz Outhwaite 1983). Nemožnost objektivní definice veškerých pojmů společenskovědních oborů vylučuje možnost dospět k naprostému konsenzu či jednomyslné shodě mezi experty ohledně významu jakéhokoli klíčového konceptu a pomáhá tak vysvětlit komplikovanou definiční historii fašismu až do současnosti.

3 Kvůli snadnějšímu porozumění ponecháváme toto autorovo rozlišení (tedy „Fašismus“ jako označení Mussoliniho hnutí a režimu) i v českém překladu, třebaže to odporuje českému pravopisnému úzu. (Pozn. překl.)

Jakmile jednou aplikujeme nejčastěji používanou odbornou definici (budeme se jí věnovat ve třetí kapitole), můžeme na fašismus nahlížet jako na směr sehrávající ústřední roli při formování mnoha významných událostí, které se odehrály v první polovině dvacátého století v přímém či nepřímém důsledku aliance fašistické Itálie s nacistickým Německem: válka, v níž společně bojovaly v letech 1939 až 1945 jako zakladatelé „Osy Berlín–Řím“ proti většině západních demokracií; spojení třetí říše a Sovětského svazu v letech 1939 až 1941, kdy si na základě paktu Ribbentrop–Molotov obě mocnosti rozdělily „sféry vlivu“ ve střední a východní Evropě; a pronásledování, násilné vysídlení, zotročení, vyhladovění a systematické vyvražďování bezpočtu milionů civilistů, jež následovalo poté, co 22. června 1941 třetí říše pakt jednostranně vypověděla a mohutně zaútočila na ruské pozice v Polsku.

Po nacistické invazi do Ruska a japonském útoku na Pearl Harbor v prosinci 1941, který zatáhl do války i Spojené státy, evropský konflikt rozpoutaný vzestupem fašismu a posílený kolaborací s domácí fašistickou podporou na nacisty okupovaných územích a s profašistickými vládami v dalších státech rychle eskaloval v opravdu globální střet odehrávající se převážně v Evropě a v Asii, na souši, v oceánech i na nebi. Není divu, že někteří historici nahlízejí na fašismus spolu s komunismem jako na dominantní faktor formující dějiny mezi lety 1918 a 1945, a to až do té míry, že hovoří o „fašistické éře“ nebo o fašismu jako o „epochálním hnutí“. To má určitý smysl, neboť – třebaže se ustavily pouze tři plně rozvinuté fašistické režimy: jeden v Itálii pod Benitem Mussolinim, v Německu pod Adolfem Hitlerem a v Chorvatsku pod Antem Pavelićem, přičemž jen první dva vznikly v mírových časech – v evropských i mimoevropských zemích se vynořila četná hnutí, z nichž některá sloužila jako loutkové vlády, a tak po dlouhou dobu posilovala nacistický úspěch v udržení „nového evropského pořádku“. Mnohé diktatury v Evropě a v Latinské Americe se navíc „fašizovaly“, což byla známka zjevné fašistické hegemonie posilující vyhlídky na konečné vítězství v moderním politickém věku.

Po roce 1945 se politický prostor pro fašismus výrazně zmenšil a lze tvrdit, že koncept sám od té doby dávno přišel o svůj „klíčový“ status v současném politickém světě. Uvidíme

ale, že pokud na poválečné dějiny po roce 1945 aplikujeme spíš než důraz na meziválečnou manifestaci fašismu – ať už v podobě uniformovaného paramilitárního hnutí, nebo totalitního státu – jeho ideologickou definici, zjistíme jeho existenci ve stovkách formací a činností (ať už v podobě politických stran, hnutí, frakcí, internetových stránek, nebo fanatických samotářů) zasvěcených stěžejním ideálům svých „klasických“ meziválečných vzorů, byť výrazně přepracovaných a aktualizovaných, aby mohly účinně bojovat s novými nepřáteli uskutečnění svého plánu. Přetrvávání fašistického fanatismu a probouzení dřímajících sil extrémního nacionalismu a rasismu – dokonce i v případě jediného osamoceného jedince – navíc představuje neustálé riziko, že vyvolá sporadické, ale dost možná ničivé teroristické útoky na občanskou společnost. To znamená, že tisíce dezorientovaných jedinců, kteří mají pocit, že nejsou schopni tolerovat to, co vnímají jako kulturní chaos nebo „dekadenci“ moderního světa, nadále nahlíží porážku mocností Osy jako dějinnou pohromu. Neohroženě tak stále touží sehrát svou roli v znovunastolení nové fašistické éry nebo přinejmenším v udržování fašistických ideálů při životě a neváhají využít jakoukoli situaci či technologii, které jim umožní šířit naléhavou potřebu národního či rasového znovuzrození založeného na jejich ideálech homogennější, hrdinštější a impozantnější civilizace.

DALŠÍ DŮVODY, PROČ VĚNOVAT KNIHU FAŠISMU JAKO „KLÍČOVÉMU KONCEPTU V POLITOLOGII“

„Fašismus“ si zaslouží, aby byl zahrnut do ediční řady o „klíčových konceptech v politologii“ nejen kvůli svému zásadnímu vlivu na utváření meziválečné historie nebo kvůli tomu, že stále dokáže inspirovat extrémní násilí, třebaže fašistická utopie přežívá v celém západním světě jen na marginalizovaném okraji politických subkultur. Rovněž je důležité, aby byl pojem užíván přesně a odborně všude tam, kde je to možné, neboť do veřejného diskurzu a mediálního pojmosloví pronikají dva druhy nesprávného užívání nebo spíš zneužívání, čímž se znehodnocuje jeho přesnost a analytická hodnota. Na jedné straně byl termín do značné míry zredukován na

kolokvialismus označující jakýkoli politický systém, státní politiku nebo příklad společenských mravů, které v manipulativním a autoritářském duchu usilují o omezení osobní svobody jednotlivce, samostatného rozhodování a sebevyjádření. Kampaň za zvýšení povědomí o globálním oteplování, státem dotovaná fluorizace pitné vody, machinace velkého byznysu, byrokracie Evropské unie, vládní snahy povzbudit veřejnost k omezení kouření, politická korektnost, zhoubné následky, které má módní průmysl na mínění o sobě samém a zdravé stravovací návyky, dokonce i státní daňový systém – to všechno lze naházet do jednoho pytle pod společnou nálepkou fašismu. Rozředění a oslabení pojmu se však netýká výhradně Západu. V roce 2002 muslimský kreacionista Adnan Oktar, který je znám též pod jménem Harun Yahya (2002), publikoval knihu *Fascism: The Bloody Ideology of Darwinism*.

Druhou oblastí, v níž je pojem vystaven zkreslení, jsou politické komentáře, debaty a protestní hnutí. Nazvat oponenty „fašisty“ je okamžitě v očích jejich kritiků delegitimizuje a demonizuje, ať už jde o republikánskou Tea Party, prezidenta Obamu, Donalda Trumpa, Vladimira Putina, Saddáma Husajna, Bašára Asada, stát Izrael, federaci Spojených států amerických, bruselskou eurokracii, nebo libovolnou antisocialistickou diktaturu, protipopulistickou nebo naopak výrazně populistickou společenskou sílu. Po 11. září se politický islám (islamismus nebo – přesněji – globální salafistický džihád) začal běžně označovat jako „islamofašismus“, termín hojně používal především George W. Bush. Čerstvějším příkladem je pak rusko-ukrajinský konflikt, v němž se obě strany vzájemně označují za fašisty. Na druhou stranu nás někteří novináři píšíci pro tzv. „kvalitní tisk“ ujišťují, že se Čína proměnila z komunistického ve fašistický stát (např. Becker 2002). Nejzávažnějším důsledkem tak ledabylého používání pojmu „fašismus“, navzdory jeho očišťujícímu účinku v podobě pejorativního termínu nebo slovní vaty, je skutečnost, že přispívá k hlubokému zmatení, jež převládá ve snaze popsat zastánce konkrétních pravicových forem demokratické politiky, kteří napadají multikulturalismus, svobodný pohyb pracovní síly, islamizaci společnosti, rozbujelou vládu a mezinárodní orgány, jako jsou Evropská unie nebo Spojené národy, ale činí tak *demokraticky*, zevnitř institucí nebo zastupitelských orgánů,